

УДК 95(44:450)(092):[355.01:659.3]

DOI: 10.12958/2227-2844-2022-4(352)-74-90

Гордієнко В'ячеслав Володимирович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

та методик навчання

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини,

м. Умань, Україна.

liskovets62@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1133-4199>

Гордієнко Галина Миколаївна,

кандидат історичних наук, доцент

кафедри всесвітньої історії

та методик навчання

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини,

м. Умань, Україна.

galinagordienko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2424-2410>

**ЕЛЕМЕНТИ
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ
У ПРОТИСТОЯННІ КОРОЛЯ ФІЛПА ІV
І ПАПИ БОНІФАЦІЯ VIII**

Нинішній відкритій агресії РФ в Україну передувала восьмирічна гібридна війна, в умовах якої вимушене було жити наше суспільство. На цьому етапі країною-агресором був застосований практично увесь її арсенал. Такий тип війни вимагає поглибленого вивчення не тільки з точки зору військового мистецтва, сучасних військових стратегій і тактик, але й з позицій історичної науки. Методологія історії відкриває шлях для осмислення генезису гібридної війни і її проявів у минулому. Застосовуючи принцип історизму, можна виявити специфічні риси кожного етапу розвитку військового мистецтва і, відповідно, становлення компонентів гібридної війни в тому чи іншому суспільстві.

Про гібридні війни свідчать історичні джерела й дослідниками встановлено, що її елементи застосовувалися у давньому Китаї та Античному світі. Недаремно ці великі цивілізації дали світові яскраві взірці теорії військового мистецтва. Звісно, в давні часи технологічний

арсенал гібридних війн був бідним. Якщо в давнину застосовувалися такі її примітивні елементи як отруєння колодязів із питною водою у ворога чи підкуп начальника гарнізону обложеної фортеці, то нині замість відкритого збройного вторгнення противника деморалізують і змушують визнати поразку або „примушують до миру” з допомогою поєднання прихованих операцій, диверсій, кібератак, підтримки груп невдоволених центральним урядом військовим, політичним та ідеологічним шляхом. Невід’ємним технологічним компонентом гібридної війни із давніх часів була інформаційно-психологічна війна. Про неї можна прочитати в трактатах давніх китайських авторів Сунь-цзи (2002) та У-цзи (2002), а також в античних письменників Полієна (2002) та Секста Юлія Фронтіна (2002). Частіше всього елементи інформаційно-психологічної війни в давнину виступали під назвою „стратегем”, тобто, „військових хитрощів”.

У середньовічній Європі військове мистецтво зазнало істотних змін під впливом феодально-рицарського етосу і католицької церкви. Застосовувати „хитрощі” проти ворога рицареві забороняв „кодекс честі”. Проте, наприкінці Високого Середньовіччя рицарська культура переживала істотні зміни. Отож гострий конфлікт між папою римським Боніфацієм VIII і королем Франції Філіпом IV Вродливим відбувся у нових соціокультурних умовах. Протистояння між французьким монархом і понтифіком, на відміну від війн німецьких імператорів із римським престолом в XI – XIII ст., коли з обох боків застосовувались значні армійські підрозділи й відбувалися кровопролитні збройні зіткнення, проходило у формі гібридної війни із застосуванням інформаційно-психологічних засобів.

Феномен цього трагічного протистояння, звісно, не залишив байдужими істориків. Про нього писали як світські дослідники, так і церковні історики. Варто назвати такі відомі в європейській історіографії імена як Ф. Шафф (2009), Ф. А. Курганов (1882), М. Д. Тальберг (1991). Ці історики християнської церкви розкрили причини виникнення суперечностей між римським понтифіком і французьким монархом, висвітлили канонічні аспекти боротьби та її перебіг. Відомі сучасні французькі дослідники Жорж Бордонов (Bordonove, 1984), Домінік Пуарель (Poirel, 1991), Сільві Ле Клеш (Le Clech, 2002), застосувавши історико-біографічний метод та найважливіші елементи методології історичної антропології охарактеризували складну історичну персоналію французького короля Філіпа IV Вродливого. Непримиримість і жорстокість монарха щодо Боніфація VIII вони пов’язували не тільки із соціально-політичним контекстом завершення формування національної державності, але й з рисами характеру короля, для якого ідеалом правителя був його дід Людовик IX Святий. Для розкриття заявленої теми корисними були праці відомого автора О. В. Манойло (2003) з проблем сучасних інформаційно-психологічних війн.

У даній роботі ми маємо намір виявити у середньовічному конфлікті між французьким монархом Філіпом IV і папою римським Боніфацієм VIII спроби несистемного застосування принципів інформаційно-психологічної війни з боку французького уряду. Для цього потрібно стисло охарактеризувати соціокультурну ситуацію у Західній Європі та політичну еволюцію французької монархії в переддень Пізнього Середньовіччя. Крім цього, слід виявити становище папства в цей період, і чинники, які уможливили поразку Боніфація VIII.

Методологію дослідження складатимуть загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системного підходу. Застосовуватимуться методи ретроспективного аналізу, історико-генетичний, компаративний та діахронний.

Обидва противники, король Філіп IV Вродливий і папа римський Боніфацій VIII правили в період завершення Класичного Середньовіччя і початку розкладу базових засад феодальної системи (натурального господарства, відробіткової ренти, васалітету, феодальної драбини, патримоніальної монархії, папської теократії). Із втратою останнього опорного пункту – фортеці і порту Акра закінчилися хрестові походи до Святої землі. Організатором останніх двох походів, Сьомого і Восьмого, які закінчилися невдало (не вдалося відвоювати у мусульман Єрусалим), був дід Філіпа Вродливого Людовик IX Святий. Рицарської мужності і християнського благочестя європейців виявилось замало для того, щоб утримати за собою володіння в Утремері. Європейські монархи і Філіп у своїй політиці все ще керувалися ідеєю хрестових походів. Рицарський ідеал із його релігійним змістом спрямовував панівний клас Західної Європи до мети визволення Гробу Господнього із рук сарацинів. Проте, саме рицарський ідеал завадив європейцям з часом успішно воювати із турками. „Суперечність між духом рицарства і реальністю виступає найбільш явно, коли рицарський ідеал сприймається як дієвий чинник в умовах справжніх війн. Якби не були можливості рицарського ідеалу надавати силу військовій доблесті й одягати її в гідні форми, він як правило, все ж більше перешкоджав, ніж сприяв веденню бойових дій – через те, що вимоги стратегії приносилися у жертву прагненню до прекрасного” – писав про метаморфози рицарського етосу видатний медієвіст із Нідерландів Й. Хейзинга (1995, с. 106).

Істотно змінилося й ставлення рицарства до фінансової сторони військової служби. Не тільки військова здобич була предметом бажань рицарів на війні, але й винагорода, яку вони отримували від сеньйора за службу: пенсії, ренти і навіть прибуткові посади. У внутрішній політиці Філіпа IV оплата вояків за службу мала дуже важливе значення й змушувала його постійно шукати джерела поповнення казни. „Але чим більше культурний ідеал просякнутий прагненням вищих чеснот, тим сильніша невідповідність між формальною стороною життєвого укладу і реальною дійсністю. Рицарський ідеал із його все ще напіврелігійним

змістом можна було сповідати лише до тих пір, поки вдавалося закривати очі на зростаючу силу дійсності, поки відчувалася ця всепроникна ілюзія”, – резюмував нідерландський історик (Хейзинга, 1995, с. 112). Звісно, і політика в той період вже здійснювалася, передусім, на раціональних засадах, хоча й не була звільнена остаточно від привабливого оздоблення рицарського благородства.

„Осінь Середньовіччя” позначилася також і на вірі та релігійно-церковному житті. Вірою було пронизано все духовне життя середньовічної людини. Проте, напруження релігійності, пік якого припадає на епоху хрестових походів, не могло тривати постійно і внаслідок його ослаблення почав зростати сурогат віри – марновірство. „Все більше ставало знаків небесної милості, що завжди виявлялася наготові; поряд із таїнствами процвітали різноманітні бенедикції, від реліквій переходили на амулетів; дієвість молитви була формалізована у застосуванні чоток; пістрява галерея святих розцвітала все новими і новими фарбами”, – наголошував Й. Хейзинга (1995, с. 155). На цьому тлі непомітно зазнало змін становище католицької церкви в Західній Європі. Упродовж XII – XIII ст. папство вело тривалу боротьбу із династією німецьких імператорів Гогенштауфенів. У 1268 р. ця боротьба завершилася для Риму цілковитою перемогою. Останній представник династії юній Конрадин наклав головою в Неаполі. Але, за словами церковного історика М. Д. Тальберга (1991) „...ця перемога була початком падіння самого папства” (с. 141).

Потужний союзник папства Карл Анжуйський, рідний брат короля-хрестоносця Людовика IX, допоміг папі римському здолати Гогенштауфенів, але невдовзі сам виявив імперські амбіції. Захопивши багате Сицилійське королівство, Карл почав сприймати всю Італію, як своє феодальне володіння. Він розробив далекоюсяжний план завоювання Візантії і створення власної великої середземноморської держави. Це ніяк не входило у політичні розрахунки папства, яке всіма силами прагнуло ослабити владу Карла Анжуйського. Папа римський Микола III (1277–1280) уклав таємний союз із двома впливовими монархами – німецьким королем Рудольфом I Габсбургом і візантійським імператором Михайлом VIII Палеологом, спрямований проти намірів французького правителя. Відомо, що саме цей понтифік підготував повстання проти французького панування у володіннях Карла Анжуйського, яке увійшло в історію під назвою „Сицилійська вечірня”. Середньовічний італійський хроніст Адам де Салімбене (2004) написав про цю подію так: „Сицилійці підняли заколот проти короля Карла і в місті Палермо перебили всіх французів, чоловіків і жінок, і немовлятам розбили голови об каміння, а вагітним розрізали животи” (с. 556). Карл Анжуйський був достатньо сильним, щоб впливати на папську курію. За його наполяганням кардинали після смерті Миколи III обрали папою його ставленика Мартіна IV (1281–1285). Вже тоді римляни виявили

неприязнь до французів й обряд сходження на папський престол довелося провести не в Римі, а в Орвієто. Папа настільки відверто дотримувався профранцузької орієнтації, що після смерті свого покровителя Карла Анжуйського у січні 1285 р. вимушений був покинути Рим. Правління цього понтифіка засвідчило посилення залежності папства від французької монархії.

Провідною тенденцією розвитку державності у Франції в останній третині XIII ст. було зміцнення королівської влади. Французький монарх у цей період спирався у своєму правлінні як на свій обширний домен та чисельних васалів, так і на відроджене право, яке інтенсивно розвивалося в країні завдяки юридичним факультетам університетів і, перш за все, Паризького. Правознавці (легісти) увели в обіг у політичному житті такі поняття як „державна”, „влада суверена” тощо. Французьке королівство посилювалося завдяки небаченому раніше розширенню домену Капетингів. До феодалних володінь, що упродовж XIII ст. увійшли в домен, Нормандія, Мен, Анжу, Артуа, Валуа, Ам'єнська область, Пуату, Оніс, Сентонж, Бокер і Каркассон, додалися Гієнь (Аквітанія) і Тулуза. А Філіп IV Вродливий приєднав до капетингських володінь багате графство Шампань. Попередники Філіпа IV удосконалили систему управління на місцях, запровадивши посади представників королівської влади прево, бальї, сенешалів. Кілька превоств об'єднувалися в один бальяж або в одне сенешальство. Їхню діяльність контролювали королівські ревізори, які збирали матеріали про зловживання чиновників на місцях і віддавали їх на королівський суд. Цим посилювалася влада короля і підносилися її авторитет.

Завдяки рішучим реформам відбулося удосконалення й інститутів центральної влади. Із Королівської курії виділилася Королівська рада, Паризький Парламент (центральный судовий орган) і Рахункова Палата. Більшу частину посад в центральних органах влади обіймали компетентні службовці – легісти, які представляли собою нову соціальну верству правлячого класу. Посилення королівської влади у Франції за останніх Капетингів супроводжувалося потужним економічним зростанням і збагаченням країни. Як стверджують французькі історики Ж. Карпантьє і Ф. Лебрен (2008): „Мабуть, оптимальної рівноваги між чисельністю населення і ресурсами землі із врахуванням технічних можливостей тієї епохи було досягнуто до середини XIII ст.” (с. 158).

Відчуваючи за собою силу, французький король 1293 р. розпочав війну із англійським монархом Едуардом I за володіння Аквітанією, яка віддавна належала, згідно із феодалним правом, англійській монархії. У результаті виник військово-політичний союз у складі Едуарда I, графа Фландрії Гі де Дамп'єра і німецького короля Адольфа Нассауського, спрямований проти Філіпа IV. На ведення бойових дій і утримання великої армії потрібні були значні кошти. Французький король вимушений був розпочати сумнозвісну „погоню за еєю”, коли його уряд

постійно займався пошуком нових джерел наповнення державної казни. Талановиті управлінці, вихідці із нижчих верств, абсолютно віддані королю легісти типу П'єра Флотта переконали монарха у тому, що державні фінанси можна оздоровити за рахунок церковних доходів. Про цих діячів Г. Вермуш (1990) писав: „... Флоте, Ногаре, Маріньї, як особистості були на голову вищими від Філіпа. Але вони знали його програму і всіма силами сприяли її втіленню в життя” (с. 43). Щоправда, французьке духовенство педантично здійснювало феодалні платежі в казну за земельні володіння, які на васальних принципах утримувало від короля. Легісти були упевнені у тому, що король має право також і на церковні доходи від маєтків, які віддавна цілком належали церкві. Крім цього, французький монарх, згідно із правом регалій, розпоряджався доходами із майна і бенефіцій, які тимчасово ставали вакантними у тому випадку, коли помирав чи переїжджав в інше місце єпископ або абат і наступала пауза до прибуття новопризначеного прелата.

Незважаючи на те, що французьке духовенство, тамуючи невдоволення, переважно, погодилося поділитися із монархом своїми доходами, новообраний папа римський Боніфацій VIII обурился діями Філіпа. Розпочався гострий конфлікт між Філіпом IV Вродливим і римським понтифіком. Як стверджував церковний історик Ф. Шафф (2009), конфлікт розгортався упродовж трьох стадій: 1) коротка сутичка, яка спричинила ухвалення папою булли „Clericis laicos”; 2) вирішальна битва (1301 – 1303), яка завершилася приниженням папи в місті Ананья; 3) уперта боротьба Філіпа проти пам'яті папи, яка закінчилася собором у В'єні 1310 р. (с. 20). Боніфацій був досвідченим і владолюбним правителем. Але папську тіару він отримав за сумнівних обставин. Його попередника папу Целестина V переконали відмовитися від влади. У цього надзвичайно благочестивого монаха, який уславився на всю Італію своїми аскетичними подвигами, не було ні бажання, ні досвіду виконувати дуже складні і відповідальні обов'язки верховного понтифіка. Покинувши папський трон, Целестін вирішив продовжити своє усамітнення в горах Південної Італії. Але в нього було багато прихильників і послідовників, яким не сподобалось те, у який спосіб Боніфацій прийшов до влади. Тоді останній, намагаючись попередити заколот проти себе, наказав ув'язнити Целестина. Старий і німецький монах невдовзі помер, а відповідальність за це громадська думка в Італії і Франції поклала на Боніфація. Правління цього папи Ф. Шафф характеризував так: „Із Боніфація VIII почався занепад папства. Коли Боніфацій став папою, папство перебувало на вершині розвитку. Коли він помер, воно було принижене і підпорядковане Франції. Боніфацій старався правити гордо, у владному дусі Григорія VII та Інокентія III, але зарозумілість у ньому не підкріплювалася силою, зухвалість – мудрістю, зазіхання – умінням розпізнавати знамення часу. Часи змінилися. Боніфацій не прийняв до уваги новий національний дух, який

сформувався у ході хрестових походів на Сході і вступив у конфлікт зі старим теократичним ідеалом Риму. Франція, яка тепер володіла колишніми землями графів Тулузьких, не збиралася слухатися заальпійських диктаторів. Прагнучи зберегти фіктивну теорію папських прав і воюючи проти духу нового часу, Боніфаций втратив престиж, яким апостольський престол користувався на протязі двох століть, і помер, вражений негідним ставленням до себе у Франції” (Шафф, 2009, с. 17).

У Боніфация від самого початку служіння на папському престолі щодо французів були свої власні упередження. Він мав намір зробити все для того, щоб обмежити французький вплив при папській курії і покласти край зверхньому ставленню капетингів до папської влади. Засобом для цього понтифік обрав своє посередництво у конфлікті між Францією й Англією, тобто, між Філіпом IV і Едуардом I. Для цього він відрядив до Лондона і до Парижа своїх досвідчених кардиналів Бернарда де Го і Симона Больє. Останній, прибувши до Парижа, на першій же аудієнції у Філіпа IV замість того, щоб переконувати короля в необхідності мирного врегулювання конфлікту із англійською короною, почав умовляти Філіпа надати допомогу для усунення Боніфация. Кардинал конфіденційно повідомив королю про те, що папа незаконно захопив владу, що він є єретиком і не гідний носити папську тіару. Король і його радники-легісти цю інформацію сприйняли позитивно, оскільки ніяких дій задля її спростування не вчинили. Війна тривала і Філіп IV без дозволу папи і далі забирав у французького духовенства більшу частину його доходів.

Спроба папи Боніфация VIII мирним шляхом з допомогою листів, посланців і посередництва переконати короля Філіпа IV припинити незаконний грабіж свого духовенства зазнала невдачі і змусила понтифіка перейти до більш радикальних дій. Між папою і королем розпочинається протистояння із застосуванням окремих елементів гібридної війни. Спочатку в хід пішли погрози. У лютому 1296 р. Боніфаций VIII оприлюднив буллу „Clericis laicos”. Булла повідомляла, що папа відлучить від церкви всіх прелатів, церковників і монахів, які без дозволу папської курії віддаватимуть частину своїх доходів світським особам. У тексті булли чітко вказувалося яким світським особам не можна було передавати церковні доходи: „... імператорам, королям, князям, баронам, чиновникам та префектам міст” (Курганов, 1882, с. 58). Більше того, в документі зазначалося, що на церковні громади, які допустять таке порушення вимоги папи, буде накладено інтердикт. Крім цього, папа римський істотно відступив від християнської ідеї безкорисливості. Забороняючи єпископам Франції сплачувати податки і виконувати феодалні зобов’язання щодо свого суверена, Боніфаций, фактично підбурював духовенство проти свого законного монарха, що також йшло врозріз із старозавітним „вся влада від Бога” і євангельським „кесарю – кесарево”.

Оприлюднення булли „Clericis laicos” обурило Філіпа IV і його уряд. Війна з Англією тривала, король потребував значних коштів для її

переможного завершення. Але після того, як буллу отримали французькі єпископи, надходження до казни від церкви різко скоротилися, оскільки чимало прелатів, маючи на руках текст папської булли, відмовлялися передавати частину своїх доходів королівським податківцям. Тоді уряд Філіпа вирішив дати папі римському асиметричну відповідь. У серпні 1296 р. король підписав два едикти. Перший документ містив заборону вивозити за межі королівства без окремого дозволу монарха золото, срібло у монетах і в цінних виробках. Крім цього, заборонялося вивозити коштовне каміння, зброю і продовольство. Другим едиктом король наказував видворити із країни всіх іноземців. Едикти прямо нібито не були спрямовані проти Боніфація VIII, король не втручався в релігійно-церковну сферу. Документи вирізняються юридичною досконалістю; видно, що їх готували вправні королівські юристи – легісти. Не порушуючи відкрито прерогативи папи римського, з одного боку, едикти перекривали шлях руху коштів із церковних доходів із Франції до Риму, а з іншого боку, виганяли із королівства папських емісарів, а також італійських кліриків, що отримали від папи римського бенефіції на території Франції. Другий едикт випроваджував із країни папських представників, щоб вони не підбурювали французьких прелатів і рядове духовенство проти Філіпа IV.

Серпневі едикти Філіпа IV завдавали дошкульного удару фінансовій стабільності папської держави, адже саме із Франції до казни понтифіка надходила більшість коштів із закордонних церковних володінь. Розгніваний папа Боніфацій VIII у вересні 1296 р. видав нову буллу, відому в історії церкви під заголовком „Ineffabilis”. У ній він погрожував безпосередньо королю відлученням від церкви, підтримкою ворогів короля і, водночас, нагадав Філіпу IV, що саме він, Боніфацій, прискорив справу канонізації його діда, короля Людовика IX. Папа погрожував і нагадував про свою добру волю щодо короля лише для того, щоб той скасував серпневі едикти (Курганов, 1882, с. 64–65).

Філіп IV із своїми легістами, побачивши, що папа збентежений і вагається, вирішили продовжити гібридну війну, але вести її у формі інформаційно-психологічних операцій. Король наказав підготувати новий едикт, який містив такі твердження: „Віддавна Французькому королю належало право видавати розпорядження для охорони себе від нападів ворогів. Тому також і нинішній король заборонив вивозити із держави без його відома коней, зброю, срібло та ін... Грошові допомоги, які стягуються з тих, хто самі себе не можуть захистити, і використовуються на утримання тих, котрі охороняють їхню безпеку від ворожих нападів, не можна називати насильними вимаганнями, але тільки справедливими субсидіями. Соромно наміснику Христа забороняти платити податі кесарю і погрожувати тим із духовенства, котрі тільки наслідують Христа і Апостолів. Забороняти духовним (робити державі) такі допомоги у той час, коли їм дозволено тратити свої гроші на друзів або блазнів або одяг,

на бенкети або інші мирські суєтності на шкоду бідним, противне природному праву (підкреслення наше – Авт). Король шанує церкву і її служителів, але він не боїться людських погроз, особливо несправедливих...” (Курганов, 1882, с. 66). Слід зазначити, що текст проекту цього едикту досить оперативно поширили на місцях і багато французів змогли ознайомитися із його змістом. Королівські радники невдовзі змогли побачити результати своєї інформаційної атаки на папу римського. Всі, хто у Франції читав особисто або чув від королівських емісарів про едикт короля проти римського папи і його священнослужителів, почав сприймати французьких кліриків як ворогів. Слід віддати належне вправності королівських легістів, які готували королівські документи, спрямовані проти папи римського. Їхня аргументація правоти свого короля у конфлікті із папою виглядала більш переконливою, ніж незграбні спроби секретарів папської курії і його самого письмово довести законність вимог понтифіка.

Невдовзі Боніфаций VIII дійшов висновку, що шантаж Філіпа IV не дав очікуваних результатів, а більша частина французького духовенства у конфлікті папи і короля стали на бік свого монарха. Папа вирішив відступити, він написав два листа Філіпу, в яких частково визнав, що король має рацію і має повне право отримувати від свого духовенства частину церковних доходів, щоправда, тільки на добровільних засадах. Такого ж змісту послання від папи отримало й французьке духовенство. Окремою буллою від 31 липня 1297 р. Боніфаций VIII чітко постановив, що саме французький король і його спадкоємці мають право визначати крайню потребу у церковних коштах. Після цього й Філіп IV Вродливий скасував відомі серпневі 1296 р. едикти із заборонами. Примирення було закріплено 11 серпня 1297 р. церемонією канонізації діда французького короля Людовика IX.

Перемир'я між французьким королем і папою римським тривало недовго. Новий етап протистояння розпочався у 1301 р. Під час цієї фази боротьби методи інформаційно-психологічних операцій застосовувалися з іще більшою інтенсивністю. Французький королівський двір надав притулок ворогам папи римського, представникам могутнього аристократичного клану Колонна. Папа позбавив посади кардинала Джакомо Колонна і наказав конфіскувати майно всієї родини. Опинившись у Парижі, всі Колонна й особливо, брат кардинала Шьярра, негайно почали підбурювати Філіпа IV проти папи Боніфация. Вже маючи достатньо негативної інформації про Боніфация від інших кардиналів і папських легатів, король під впливом вигнанців із Риму переконався, що правлячий понтифік є одночасно узурпатором, содомітом і, що було найгіршим, еретиком. Ненависники Боніфация передали королю фразу папи, кинуту, можливо, спересердя: „Краще бути собакою, ніж французом!”. У папській курії знали про перебування вигнанців Колонна при дворі Філіпа.

У цей період після підписання мирної угоди із англійським королем Філіп IV вів бойові дії у Фландрії, які потребували величезних людських і матеріальних ресурсів. Отож більша частина церковних доходів йшла в королівську казну для ведення війни. Причому, королівські чиновники часто грубо вели себе із священнослужителями, подекуди застосовуючи насильство. Якщо патріотично налаштоване духовенство з огляду на військовий стан, мирилося із несправедливістю, то представники так званої „п'ятої колони” доносили в папську курію інформацію про безчинства королівських службовців. У Римі нагромадилося чимало негативного „матеріалу” на Філіпа IV, як і в останнього на папу римського.

Приводом для початку нової фази конфлікту став арешт 12 липня 1301 р., згідно із королівським наказом, папського легата єпископа м. Памьє Бернарда Сесе. Боніфацій VIII, посилаючи єпископа до королівського двору, знав, що він є особистим ворогом Філіпа IV. Понтифік розраховував на те, що Філіп не стримається і вчинить новий злочин проти церкви. Так воно й сталося. Перш ніж заарештувати прелата і розпочати суд над ним король мав би звернутися в папську курію з вимогою позбавити того сану. Суд розпочався восени 1301 р., єпископа звинуватили в ересі і в тому, що він заперечував святість короля Людовика IX. Обвинувач на процесі, найближчий радник короля П'єр Флотт звинувати Бернарда Сесе в такому злочині як образа короля. На вимогу короля позбавити єпископа сану папа відповів вимогою негайно того відпустити. Далі конфлікт розвивався по наростаючій. 4 грудня 1301 р. Боніфацій видав буллу „*Salvator mundi*” про скасування всіх попередніх поступок французькому монархові щодо церковних доходів. Для того, щоб розколоти французьке суспільство, підданих короля, папа надіслав окремого листа, у якому повідомляв, що і йому особисто, і всім адресатам відомо про безчинства королівських службовців, про їхні здириства і жорстокості, про утиски не тільки духовенства, але й дворян та простого народу. У зв'язку з цим, оголосив папа, він має скликати 1 листопада 1302 р. церковний собор, на порядку денному якого буде питання становища церкви у Французькому королівстві.

Згодом, Боніфацій VIII видав ще одну буллу, відому в історії під заголовком „*Ausculda fili*” („Прихили вухо, сину”). Її адресатом був Філіп IV Вродливий. Зміст цього послання полягав у наступному: папа римський знаходиться вище від царів і царств, а король французький підпорядкований вищому ієрарху церкви, тобто, папі; король проявляє несправедливість і обтяжує своїх підданих, шкодить церквам, духовенству та мирянам, подразнює різними обтяженнями перів, графів, баронів, благородні громади і народ; жалує, не маючи на це права, пребендами, бенефіціями, канонікатами священнослужителів; не дозволяє здійснювати канонічним шляхом заповнення церковних вакансій, а бере це на себе; виступає суддею сам собі у справі, яка порушена проти нього; забороняє

скаржитися священнослужителям на несправедливості королівської влади у Рим; посягає на церковне майно („протягаєш жадібні руки на церковне майно”); притягує до суду з питань особистих через майно і права, які священники отримали не від короля; обкладає податками священників, хоча миряни не мають влади над духовенством; розграбував церкву в Ліонській єпархії, яка навіть не входить до Франції; спираючись на право регалій відбирав у непомірній кількості доходи скасованих кафедральних церков; заборонив вивозити іноземцям із Франції рухоме майно; погіршив монету. Далі у буллі йшлося про те, що папа за такі гріхи короля міг би й застосувати проти нього силу, але для збереження монаршої гідності він наміряється скликати 1 листопада 1302 р. у Римі церковний собор у складі французьких прелатів, каноніків, священників, абатів і теологів. У буллі зазначалось також, що й Філіп міг би взяти участь у зібранні сам особисто або через свого представника, оскільки на зібранні буде йти мова про його діяння (Курганов, 1882, с. 77–80). Більшість дослідників сходяться на думці, що булла „Ausculta fili”, фактично була обвинувальним вироком французькому монархові і його радникам-легістам

Слід зазначити, що цю буллу Боніфаций VIII деякий час вагався оприлюднювати і посилати у Францію. Про вагання свідчить факт обговорення тексту на засіданні папського консисторія. Однак, у січні 1302 р. понтифік, все ж таки, наважився. Доставити і зачитати оригінал булли французькому королю папа доручив Нарбоннському архідиякону Якову Норману. Копію булли архідиякон мав передати вищому духовенству Франції. Згідно із джерелами, 10 лютого 1302 р. Якова Нормана допустили до короля, який із невеликим колом найближчих осіб і довірених урядовців вирішив вислухати текст папської булли. Прочитане так обурило присутніх, що, нібито брат короля граф Роберт Д’Артуа вихопив із рук архідиякона документ і негайно кинув його у вогонь. Деякі хроністи описували це інакше. Так, Дж. Віллані писав: „Папа Боніфаций, котрий вирізнявся гординою і пихою і був схильний до сміливих вчинків, не тільки вважав себе достатньою мірою великим і могутнім володарем, але й був таким, щоб через досаду і злі наміри зробитися заклятим ворогом короля Франції і не прощати йому образ. Перш за все, щоб виправдати свою поведінку, він закликав до свого двору усіх видних прелатів Франції, але король заборонив їм їхати до Риму, чим ще більше розгнівив папу, який на основі своїх прав і декретів визначив, що французький король, як і всі інші християнські володарі повинен визнати верховенство апостольського престолу, як у світських, так і в духовних справах. Він відправив до Франції своїм легатом одного римського прелата, архідиякона Нарбоннського, щоб той під загрозою відлучення від церкви змусив короля підкоритися і визнати папську владу, в іншому випадку він піддавав його прокляттю і накладав інтердикт. Коли легат прибув до Парижа, король заборонив йому оприлюднювати отримані від папи грамоти і привілеї і навіть відняв у нього всі папери і вигнав за межі

королівства. Папські папери принесли королю і його баронам, що зібралися в Тамплі, і граф Артуа, о тій порі ще цілий та неушкоджений, із презирством кинув їх у вогонь, за що зазнав кари Божої. Король же наказав охороняти всі підступи до країни, щоб туди не змогли проникнути гінці із листами папи” (Виллани, 1997, с. 249).

Граф Д'Артуа, кинувши у вогнище буллу самого папи римського, на цілих два століття випередив Мартіна Лютера. Звісно, мотивація королівського брата і лідера Реформації була різною. Щоправда, Ф. Шафф вважав, що у вогонь потрапила не ця булла папи, а підробна *Deum time* („Побійся Бога”). Останню скопіював нібито П'єр Флотт, королівський радник і хранитель печатки.

Такий крок означав не що інше, як заклик до безкомпромісної боротьби із папою римським. Принаймні, так вважав історик Ф. А. Курганов (1882, с. 81). Королівські урядовці почали діяти оперативно та рішуче. Для того, щоб зміст папської булли не став відомим народові, її копію конфіскували у французьких прелатів. Всім, хто ознайомився зі змістом папського документу, було цілком зрозумілим, що це – обвинувальний акт проти монарха і ціла низка звинувачень мала реальні підстави, з якими могли погодитися чимало підданих Філіпа IV. Небезпеку становив і смиренно-благоговійний стиль тексту, адже основна маса простих людей не вміла читати і сприймала папські настанови на слух із вуст своїх кліриків, чи проповідників. За традиційною церковно-проповідницькою риторикою ховалися гнівні інвективи проти французького короля. Дозволити поширювати цей текст, з точки зору королівського уряду, означало піддавати небезпеці монархію і династію.

Чи не вперше в історії церкви епохи Високого Середньовіччя папський документ – буллу вирішено було сфальсифікувати. Ініціаторами цього блюзнірського, з точки зору папського престолу, акту стали королівські урядовці. Не релігійні сектанти, не єретики, не напівграмотні ватажки селянських повстань, а сам король разом із своїми радниками підготували для поширення серед простого народу нібито від імені папи Боніфація VIII іншу буллу, назва якої була дещо іншою „*Deum time*” (Побійся Бога). Як писав О. М. Манойло (2013): „Для того, щоб запустити або ініціювати той або інший бойовий механізм інформаційно-психологічного впливу на свідомість (або підсвідомість), потрібен могутній поштовх, або стрес, здатний вивести від природи стійку систему психіки людини із стану рівноваги й активізувати у ній пошук нових захисних механізмів адекватних стресовій ситуації” (с. 380).

Текст папської булли було кардинально перероблено. Риторичні прикраси викинули, відійшли від смиренно-поблажливого тону і церковно-проповідницької лексики. Залишилася тільки неприхована суть папського послання. Наведемо для ілюстрації текст сфальсифікованої булли: „Боніфацій єпископ раб рабів Божих, Філіпу королю Франків, –

Бога бійся і заповіді Його бережи. Ми бажаємо, щоб ти знав, що ти підпорядкований нам у духовних і мирських предметах. Ти ніякого не маєш права роздавати бенедикції і пребенди, і якщо коли ти опікаєш (custodiam habeas) деякі вакантні місця, то доходи їхні ти мусиш зберігати для їхніх найближчих власників; якщо ж деякі із них ти вже роздав, то ми визначаємо пожалування такого роду недійсним і, наскільки воно здійснилося de facto, скасовуємо. Тих же, хто думає інакше вважаємо єретиками” (Курганов, 1882, с. 81). Саме ці рядки королівські службовці зачитувала в людних місцях перед простим народом. Враження від цього документу було досить значним, оскільки після цього французькі священики опинилися під тягарем народної ненависті. Папа погрожував самому королю, не вважав того сувереном у своєму королівстві і це викликало обурення. Король, хоча й чинив часто несправедливо щодо простого народу, але сприймався все-таки своїм, а папа римський представляв собою могутню, але чужу силу. Королівські урядовці вірно розраховали і відчували, що ефект від сфальсифікованої грамоти є позитивним для короля і уряду.

Після цього уряд Філіпа вирішив дещо відкоригувати суспільні настрої. Адже поряд із обуренням сфальсифікована грамота могла породити серед простих людей сумніви у силі короля і страх перед Римом. Тому, негайно було укладена „відповідь” короля Філіпа IV папі римському на сфальсифіковану буллу. Текст „відповіді” канцеляристи написали точно по шаблону фальшивої булли „Deum time”. В історію „лист Філіпа” увійшов під заголовком „Sciat maxima tua fatuitas” (Нехай знає твоя найбільша дурість): „Філіп, милістю Божою король Франків Боніфацію, що видає себе за первосвященника малого і ніякого здоров’я. Нехай знає твоя найбільша дурість, що ми в тимчасових справах нікому не підпорядковані, пожалування вакантних церков і пребенд належить нам по праву регалій (jure regio), доходи їхні стають нашими доходами, пожалування наші зроблені допіру і ті, що можуть бути у майбутньому, мали силу у минулому і будуть мати силу у майбутньому і власників їх будемо мужньо захищати проти всіх. Тих, що думають інакше вважаємо дурними і божевільними” (Курганов, 1882, с. 82). Народу при читанні цього тексту повідомляли, що лист вже відправлений у Рим папі Боніфацію. Насправді ж, лист папі уряд вирішив не посилати. Із джерел відомо, що зухвала „відповідь” Філіпа IV Вродливого папі Боніфацію VIII передавалася із вуст у уста і викликала піднесення патріотичних настроїв. Французи із різних регіонів, провінцій, міст і сіл, із різних соціальних груп і верств переживали почуття єдності із своїм монархом і гордості за його сміливість. Кожен відчував і себе причетним до боротьби за справедливість. Королівські легісти навіть посприяли тому, щоб сфальсифіковані листи опинилися на столі у папи римського. Тільки після здійснення цієї інформаційно-психологічної операції уряд Філіпа наважився скликати у квітні 1302 р. Генеральні штати, знаючи, що

більшість депутатів від духовенства, і всі депутати від дворян і городян підтримають свого монарха у протистоянні із папою. Сформувавши потрібну громадську думку, король і його уряд міг успішно вести боротьбу з папою римським аж до його остаточного падіння у вересні 1303 р.

Отже, у підсумку маємо наступне. Основні елементи гібридної та інформаційно-психологічної війн були відомі ще в Давньому Китаї та в Античному світі. Християнська мораль та рицарський етос у середньовічній Європі певною мірою призупинили розвиток цих типів війни. Соціокультурні зрушення, які відбулися наприкінці Високого Середньовіччя, сприяли не тільки піднесенню третього стану і долученню до державної влади представників неаристократичних верств, але й до зменшення ролі рицарської культури і посилення раціонально-прагматичних і корисливих елементів у політиці. Підтвердженням завершення розквіту феодального ладу стало ослаблення папства. Конфлікт між королем Філіпом IV Вродливим і папою Боніфациєм VIII був конфліктом між універсалістськими тенденціями папства і національною державністю. Участь у здійсненні королівської влади освічених правників-легістів позначилася на ній появою аморальних і далеких від євангельських заповідей методів. Добре знання канонічного і цивільного права а також психології мас сприяло проведенню королівським урядом низки інформаційно-психологічних операцій із застосуванням фальсифікації і підробки, які сприяли перемозі французького короля над папою римським.

Список використаної літератури

- 1. Вермуш Г.** Аферы с фальшивыми деньгами. Из истории подделки денежных знаков. Москва : Междунар. отношения, 1990. 224 с.
- 2. Виллани Дж.** Новая хроника, или История Флоренции. Москва : Наука, 1997. 551 с.
- 3. Карпантьє Ж.,** Лебрен Ф. История Франции. Санкт-Петербург : Евразия, 2008. 607 с.
- 4. Курганов Ф. А.** Борьба папы Бонифация VIII с французским королем Филиппом IV Красивым. Казань : Тип. Имп. ун-та, 1882. 151 с.
- 5. Манойло А. В.** Управление психологической войной. *Международные отношения*. 2013. № 3. С. 377–389.
- 6. Полиэн.** Стратегемы. Санкт-Петербург : Евразия, 2002. 608 с.
- 7. Салимбене де Адам.** Хроника. Москва : „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. 984 с.
- 8. Секст Юлий Фронтин.** Стратегемы (военные хитрости). *Военная мысль античности: Сочинения древнегреческих и византийских авторов* / Сост. К. Королева; Прилож. Г. Кантора. Москва : ООО „Издательство АСТ”; СПб. : Terra Fantastica, 2002. С. 149–263.
- 9. Сунь-цзы.** Трактаты о военном искусстве. Москва : ООО „Издательство АСТ”; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. 558 с.
- 10. Тальберг Н. Д.** История христианской церкви : в 2 ч. Москва : СП „Интербук”; Нью-Йорк : Астра, 1991. 494 с.

11. У-цзы. Трактат о военном искусстве. *Сунь-цзы. Трактаты о военном искусстве*. Москва : ООО „Издательство АСТ“; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. С. 443–488. **12. Хейзинга Й.** Осень Средневековья : соч. в 3-х тт. Москва : Издательская группа „Прогресс” – „Культура”, 1995. Т. 1. 416 с. **13. Шафф Ф.** История христианской церкви : в 8 т. Санкт-Петербург : „Библия для всех”, 2009. Том VI : Средневековое христианство. От Бонифация VIII до протестантской Реформации. 1294 – 1517 г. по Р.Х. 517 с. **14. Poirel D.** (Philippe le Bel). *Passé Simple*. Paris : Perrin, collection. Paris, 1991. 461 p. **15. Bordonove G.** Philippe le Bel, roi de fer. *Le Grand livre du mois*. Paris, 1984. **16. Le Clech S.** Philippe IV le Bel et les derniers Capétiens. Tallandier, collection : La France au fil de ses rois. Paris, 2002.

References

1. Vermush, G. (1990). Afery s fal'shivymi den'gami. Iz istorii poddelki denezhnyh znakov [Scams with counterfeit money. From the history of counterfeiting]. Moskow: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian]. **2. Villani, Dzh.** (1997). Novaya hronika, ili Istoriya Florencii [New Chronicle, or History of Florence]. Moskow: Nauka [in Russian]. **3. Karpant'e, Zh., Leben, F.** (2008). Istoriya Francii [History of France]. St. Petersburg: Evraziya [in Russian]. **4. Kurganov, F. A.** (1882). Bor'ba papy Bonifaciya VIII s francuzskim korolem Filippom IV Krasivym [The struggle of Pope Boniface VIII with the French King Philip IV the Beautiful]. Kazan': Tip. Imp. un-ta [in Russian]. **5. Manojlo, A. V.** (2013). Upravlenie psihologicheskoy vojnoj [Psychological Warfare Management]. *Mezhdunarodnye otnosheniya – International relations*, 3, 377-389 [in Russian]. **6. Polien.** (2002). Strategemy [Stratagems]. St. Petersburg: Evraziya [in Russian]. **7. Salimbene, de Adam.** (2004). Hronika [Chronicle]. Moskow: „Rossijskaya politicheskaya enciklopediya” (ROSSPEN) [in Russian]. **8. Sekst Yulij, Frontin.** (2002). Strategemy (voennye hitrosti) [Strategies (military tricks)]. *Koroleva, K. (Comp.). Voennaya mysl' antichnosti: Sochineniya drevnegrecheskih i vizantijskih avtorov – Military Thought of Antiquity: Works of Ancient Greek and Byzantine Authors.* (pp. 149-263). Moskow: ООО „Izdatel'stvo AST”; St. Petersburg: Terra Fantastica [in Russian]. **9. Sun'-czy.** (2002). Traktaty o voennom iskusstve [Treatises on Martial Arts]. Moskow: ООО „Izdatel'stvo AST”; St. Petersburg: Terra Fantastica [in Russian]. **10. Tal'berg, N. D.** (1991). Istoriya hristianskoj cerkvi [History of the Christian church]. (Parts 1-2). Moskow; SP „Interbuk”; New York: Astra [in Russian]. **11. U-czy.** (2002). Traktat o voennom iskusstve [Treatise on Martial Arts]. *Traktaty o voennom iskusstve – Treatises on Martial Arts.* (pp. 443–488). Moskow: ООО „Izdatel'stvo AST”; St. Petersburg: Terra Fantastica [in Russian]. **12. Hyojzinga, J.** (1995). Osen' Srednevekov'ya [Autumn of the Middle Ages]. (Vol. 1–3). Vol. 1. Moskow: Izdatel'skaya gruppa „Progress”-„Kul'tura” [in Russian]. **13. Shaff, F.** (2009). Istoriya

hristianskoj cerkvi [History of the Christian church]. (Vol. I–VIII). Vol. VI. Srednevekovoe hristianstvo. Ot Bonifaciya VIII do protestantskoj Reformacii. 1294–1517 g. po R.H. [Medieval Christianity. From Boniface VIII to the Protestant Reformation. 1294–1517 AD.]. St. Petersburg: „Bibliya dlya vsekh” [in Russian]. **14. Poirel, D. (Philippe le Bel).** (1991). *Passé Simple*. Paris: Perrin, collection [in French]. **15. Bordonove, G.** (1984). *Philippe le Bel, roi de fer. Le Grand livre du mois*. Paris [in French]. **16. Le Clech, S.** (2002). *Philippe IV le Bel et les derniers Capétiens*. Tallandier, collection: *La France au fil de ses rois*. Paris [in French].

Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Елементи інформаційно-психологічної війни у протистоянні короля Філіпа IV і папи Боніфация VIII

Стаття присвячена конфлікту між французьким королем Філіпом IV і папою римським Боніфациєм VIII. З’ясовано, що конфлікт між французькою монархією і папським престолом виник на соціокультурному тлі переходу від Високого до Пізнього Середньовіччя й еволюції ранньофеодальної монархії в станово-представницьку у Франції. Зазначено, що у цей період папство істотно понизило свій статус загальноєвропейського духовного і політичного центру, а теократичні тенденції влади понтифіка вступили у суперечність із процесом формування національних держав. Доведено, що соціальні зміни у системі монархічної влади позначилися посиленням раціонально-прагматичних аспектів управління. У статті наголошується на тому, що найближчі радники Філіпа IV легісти сприяли залученню до арсеналу засобів боротьби із папою римським проведення інформаційно-психологічних операцій. Показано, що критика і залякування монарха папою римським викликали з боку уряду Філіпа IV застосування фальсифікацій, подробиці документів з метою потрібного королю впливу на свідомість народних мас.

Ключові слова: гібридна війна, теократія, прелати, легісти, булла, бенефіції.

Hordiyenko V. V., Hordiyenko H. M. Elements of the information and psychological war in the confrontation of king Philip IV and Pope Bonifation VIII

The article is devoted to the conflict between King Philip IV of France and Pope Boniface VIII. We found out that the conflict between the French monarchy and the papal throne arose against the sociocultural background of the transition from the High to the Late Middle Ages and the evolution of the early feudal monarchy into a representative estate in France. It is noted that during this period the papacy significantly lowered its status as a pan-European spiritual and political center, and the theocratic tendencies of the pontiff’s power contradicted the process of forming national states. It is proved that social

changes in the system of monarchical power had affected the strengthening of rational and pragmatic aspects of governance. The article emphasizes that the Legionnaires as the closest advisers to Philip IV enriched the arsenal of means of combating the Pope with information and psychological operations. It is shown that the Pope's criticism and intimidation of the monarch caused the government of Philip IV to use falsifications, forgery of documents in order to permit the king to influence the consciousness of the masses in a necessary way.

Key words: hybrid war, theocracy, prelates, legislators, bull, benefits.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022 р.

Прийнято до друку 25.05.2022 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.